

УДК 94(477.42) "19"

О. В. Максимов

КАДРОВИЙ СКЛАД ЖИТОМИРСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ В УМОВАХ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ

В статті здійснено науковий аналіз кадрового складу Житомирського окружного суду в умовах судової реформи 1864 р.

Ключові слова: Судова реформа 1864 р., Судові статuti, Житомирський окружний суд, члени суду, судові слідчі.

В статье осуществлен научный анализ кадрового состава Житомирского окружного суда в условиях судебной реформы 1864 г.

Ключевые слова: Судебная реформа 1864 г., Судебные уставы, Житомирский окружной суд, члены суда, судебные следователи.

In the article made a scientific analysis of staff Zhitomir district court in the judicial reform in 1864.

Key words: Judicial reform in 1864, court statutes, Zhitomir District Court, members of the court, judicial investigators.

Україна стоїть на порозі серйозних реформ в різних сферах суспільного життя, реформ, які будуть покликані вирішити ряд суттєвих проблем, з якими стикнулася держава на початку ХХІ ст. Сферою, де мають відбутися суттєві зміни є й судова система, тому вивчення судової реформи 1864 р. стає пріоритетним завданням на шляху до реформування вже в сучасних умовах. Однією з якісних складових судової системи України є виховання кваліфікованих кадрів – суддів різних категорій і ланок, тому на цьому шляху слід використовувати досвід минулих поколінь – реформаторів судової системи ХІХ ст.

Постановка проблеми. Дослідження судової реформи 1864 р. в цілому і зокрема кадрового складу новоутворених судів дає можливість знайти недоліки та переваги тогочасної судової системи і в контексті запропонованого питання використати досвід цих перетворень на сучасному ґрунті, в першу чергу для реформування сучасної судової системи та виховання українських суддів вже в ХХІ ст. Питання про кадрове забезпечення судів в умовах судової реформи 1864 р. ґрунтовно не досліджене, як і значна кількість проблем пов'язаних з реформою суду в Російській імперії ХІХ ст.

Актуальність дослідження посилюється в силу того, що зазначена проблема є маловивче-

ною. Дослідники це питання вивчали в контексті судової реформи в цілому, аналіз кадрового забезпечення судів робився на основі Московської та Санкт-Петербурзької судових палат, тому дуже часто висновки про забезпечення кадрами судів проводилися тільки на основі центральноєвропейських губерній імперії. Розтягненість реформи в часі (1866-1899) призвела до того, що результати дослідження кадрового наповнення судів в різних регіонах імперії суттєво відрізнялися. Тому саме на прикладі Правобережної України як регіону, де судова реформа була запроваджена із запізненням, побудовано дане дослідження. За основу взято кадровий склад одного з судів краю – Житомирського окружного суду.

Впровадження судової реформи в Південно-Західному краї, мало деякі специфічні ознаки, в першу чергу через значну кількість поляків та євреїв, що як раз і гальмувало реформістські процеси. З огляду на це цікавим є те, як російська влада на території з вороже налаштованим населенням змогла втілити в життя судову реформу, тому дослідження саме кадрового складу Житомирського окружного суду може дати відповідь на це питання.

Серед наукових розвідок дореволюційного періоду переважають праці вчених-юристів, М. Філіпов [16] в своїй праці приділяє увагу кадровим проблемам новоутворених судів, особливо в перші роки існування даних установ, автор дослідження зазначає, що відсутність на початковому етапі кваліфікованих працівників суду гальмувала якісні перетворення в галузі. Відомими працями кінця XIX - початку XX ст. є доробки вчених, які стояли біля витоків судової реформи в Російській імперії, серед них на увагу заслуговують праці А. Коні [11], в яких дослідник значну увагу приділяв професійним якостям суддів, їхній самоосвіті, самовихованню, саморозвитку, культурі спілкування, так як саме ці якості суттєво впливають на здійснення правосуддя.

В радянський період вивчення судової реформи здійснювалося в контексті функціонування репресивного апарату самодержавства серед дослідників цього періоду можна виділити Б. Віленського [2], П. Щербину [17].

Суспільно-політичні перетворення початку 90-х рр. XX ст. викликали потребу реформування багатьох сфер життя в тому числі й судової системи. Доробки вчених цього часу висвітлюють не тільки судову реформу в цілому, але й направлені на дослідження окремих судових інститутів того часу (судових палат, окружних та мирових судів). В праці С. Абрамітова [1] здійснено аналіз роботи Іркутського окружного

суду, його кадрового складу та вплив на нього різних чинників. В дослідженні А. Попової [14] проводиться порівняльний аналіз судових перетворень другої половини XIX ст. та сучасних реформ судової системи Російської Федерації.

Метою статті є визначення освітнього рівня чиновників суду після запровадження судової реформи 1864 р. на Правобережній Україні, їхнього походження, роль держави в питанні призначення складу суду, рівня грошового забезпечення працівників окружного суду.

Судова реформа 1864 р. на Правобережній Україні була проведена із запізненням в порівнянні з європейськими губерніями Російської імперії, до того ж запроваджувалася не в повному обсязі, а поступово, спочатку почали діяти мирові суди з 1871 р., в 1880 р. запрацювали і решта судових інститутів передбачених реформою. Одним з головних завдань влади в цей період було забезпечення новоутворених судів якісними кадрами, і що найголовніше повністю відданими російському самодержавству.

Судові статuti 1864 р. визначали категорії осіб, які мали право на обіймання посад в судових органах. Посаду в судовому відомстві міг отримати лише піддані Російської імперії, що мають вищу юридичну освіту або працівники, що займаються судовою практикою. При вступі на посаду вимагався атестат університету чи іншого вищого навчального закладу про закінчення курсу юридичних наук або кандидат на посаду мав скласти іспити з цих наук, тобто довести свої знання по судовій частині. Також в статутах зазначався перелік осіб, які не мали право на службу в судових органах, в першу чергу ті, що знаходяться під слідством або були засуджені [13, с. 196].

Голова, заступник голови, члени суду, судові слідчі призначалися імператором за представленням міністра юстиції. Голова суду, а також його заступники призначалися з категорії осіб, які мали стаж роботи в судовому відомстві не менше трьох років, але на посадах не нижче члена або прокурора окружного суду. Членом окружного суду могла стати особа, що працювала в судових органах не менше трьох років на посаді не нижче секретаря суду або присяжні повірені, які мають стаж роботи не менше десяти років та позитивні відгуки з місця попередньої роботи [13, с. 196].

Зайняти посаду судового слідчого мали право кандидати на судові посади, що перебували при всіх окружних судах. Головними умовами для них було: досягнення двадцятип'ятирічного віку та зайняття судовою практикою не менше чотирьох років. За таких умов голова та прокурор суду могли рекомендувати кандидата на

судову посаду зайняти місце одного з судових слідчих відповідного округу. Процедура призначення судових слідчих мала наступний вигляд: якщо в окружному суді була вакантна посада, тоді відбувалися загальні збори суду за участю прокурора і з кандидатів на судові посади обиралася особа, яка відповідала всім зазначеним вище вимогам. Далі визначена кандидатура потрапляла на розгляд міністра юстиції за попередньою згодою голови судової палати, потім імператор затверджував визначеного кандидата [13, с. 197].

Дослідження матеріалів Державного архіву Житомирської області дозволяє зробити певні висновки в сфері юридичної освіти працівників Житомирського окружного суду.

Окружний суд на момент відкриття 29 липня 1880 р. складався з 13 осіб (голова, два його заступники, дев'ять членів суду та старший нотаріус). З цього складу лише двоє – заступник голови (М.І. Ансію) та член суду (П.М. Торбург) не мали вищої юридичної освіти, перший закінчив Лазаревський інститут східних мов у Москві, другий Воронежську губернську гімназію [9, арк. 5]. Всі інші посади займали особи з виключно юридичною освітою. В окружні суди переважно призначалися випускники провідних вищих навчальних закладів Російської імперії. Наприклад, члени Житомирського окружного суду С.П. Чернявський закінчив Харківський університет, зі ступенем кандидата права (привірюється до сучасного диплома з відзнакою), а М.Я. Введенський був випускником Імператорського Московського університету [3, арк. 31].

Станом на 1889 р. більшість членів Житомирського окружного суду мали вищу юридичну освіту, причому значно збільшилася частка випускників університетів, що знаходилися на території України, переважно це були Харківський та Новоросійський (нині Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова) Імператорські університети.

З 90-х рр. XIX ст. і до 1917 р. центром постачання юридичних кадрів в судову систему імперії в цілому та до Житомирського окружного суду зокрема стає Імператорський університет Св. Володимира в Києві. Так наприклад в 1916 р., з 22 членів суду (включаючи голову суду та його заступників) 11 отримали юридичну освіту саме в університеті Св. Володимира в Києві [15, с. 578-584]. Роблячи певні висновки щодо юридичної освіти членів Житомирського окружного суду можна визначити, що в період з 1880 р. по 1917 р. 85% мали вищу юридичну освіту, а до 1916 р. ця частка складала 100%. Тому одна з вимог судових статутів 1864 р. в

Житомирському окружному суді дотримувалася майже повністю.

Стан юридичної освіти нижчих чинів окружного суду, зокрема судових слідчих зазнавав помітніших змін. На 1888 р. з 19 слідчих курс юридичних наук в вищих навчальних закладах закінчили 11 осіб троє зі ступенем кандидата права, четверо були випускниками гімназій та ліцеїв (Демидівський юридичний ліцей та Ніжинський юридичний ліцей князя О.А. Безбородька), троє закінчили воєнно-юридичні училища і лише один отримав освіту в повітовому училищі [3, арк.6; 8]. В 1916 р. з передбачених в Житомирському окружному суді 22 судових слідчих всі були з вищою юридичною освітою, переважна більшість (16 осіб) закінчили Імператорський університет Св. Володимира в Києві [15, с. 580-583].

Матеріали про діяльність Житомирського окружного суду за 25 років (1880-1904), дають можливість простежити як змінювалася ситуація стосовно юридичної освіти інших працівників суду: нотаріусів, секретарів, судових приставів, прокурорів та їхніх заступників. В період з 1880 по 1916 р. особи, що займали посади прокурора окружного суду та його заступників мали юридичну освіту. В означений період посаду старшого нотаріусу займало шестеро осіб і лише один – І.І. Соболев не закінчив школу межових топографів, тобто не мав освіти. В 1904 р. в Житомирському окружному суді на посадах секретарів та їх помічників перебувало десять осіб, шестеро з них отримали вищу освіту, двоє закінчили училище, один губернську гімназію і один взагалі не закінчив ніякого навчального закладу [9, арк. 6-7].

Законодавство визначало, що на дані вакансії могли призначатися особи з вищою юридичною освітою, ті, що склали іспит з юридичних наук або кандидати на посаду секретарів, які своєю службою в судових органах довели, свою професійну придатність. Гіршою ситуація була з судовими приставами – з семи, що були представлені в окружному суді лише четверо отримали освіту в середніх училищах, решта або не закінчували навчальних закладів, або мали виключно домашню освіту [9, арк. 7].

Отже, якщо говорити про забезпечення кваліфікованими юридичними кадрами Житомирського окружного суду, то можна зробити висновок, що проблеми виникали лише на початку відкриття суду в 1880 р., в подальшому ситуація якісно змінювалася в бік покращення забезпечення кадрами окружного суду.

Запізніле запровадженням судової реформи на Правобережній Україні стало позитивним моментом, так як більше ніж через десять років

після початку реформування судової системи в Російській імперії, забезпечення кваліфікованими кадрами судових органів покращилося і суди на Правобережжі не стикнулися з проблемами юридичної освіченості їхніх працівників, як це було в інших регіонах імперії в перші роки після впровадження там судових перетворень.

Значний вплив на призначення чиновників суду відіграло їхнє походження. На території Правобережної України значний відсоток населення складали поляки та євреї, але цим категоріям осіб було заборонено приймати активну участь в громадському житті краю, а особливо займати посади в державних органах в тому числі і в судових. Поляки внаслідок двох повстань 1830-1831 та 1863 рр. втратили можливість вступити на державну службу особливо на Правобережжі, євреї в силу своєї величезної кількості, особливо в містах та містечках, теж не мали можливості займати на державні посади. Тому за такої ситуації російському самодержавству було складно забезпечити кваліфікованими кадрами судові органи, зокрема й Житомирський окружний суд.

Відсутність довіри до місцевого населення штовхали владу до залучення чиновників, зокрема й судової системи, з інших регіонів імперії, особливо керівників, їх заступників та членів суду.

В липні 1880 р. перед відкриттям Житомирського окружного суду був сформований його перший склад. Голова суду М.М. Крестьянов до призначення на цю посаду працював у Санкт-Петербурзі секретарем п'ятого департаменту Сенату, його заступники Х.А. Клопов та М.І. Ансіо знаходилися на службі в судових органах Володимирської та Псковської губерній [3, арк. 30; 32]. Решта членів суду нічого спільного з Правобережною Україною до свого призначення не мали. Географія їхньої служби до 1880 р. та місць народження різноманітна: М.Я. Введенський (Смоленська губернія), П.М. Торбург (Курська губернія), М.М. Васильєв (Мінська губернія), В.Г. Мамаєв (Костромська губернія), С.П. Чернявський (Полтавська губернія) [3, арк. 27; 24; 23]. Тобто представники першого складу Житомирського окружного суду були повністю залучені з губерній, що не входили до складу Південно-Західного краю. Суттєво картина не змінилася і в наступні роки. Більша частина членів окружного суду була або вихідцями з губерній європейської частини імперії, або з Лівобережної України.

Серед 19 судових слідчих в 1888 р. сім були вихідцями з Правобережжя, четверо з Лівобережжя, решта з європейської частини Росії. Що ж стосується слідчих, вихідців з південно-

західного краю, то троє були дворянського походження В.М. Григорович-Барський (Радомишльський повіт Київської губернії), К.І. Фурін (Біла Церква Київської губернії), М.К. Волковський (Немирів Подільської губернії). Представники цих дворянських родів небезпеки для самодержавства не несли. Наприклад, Григоровичі-Барські – відомий український рід, який у XVII ст. отримав російське дворянство, тому призначення, таких чиновників – лояльних владі було їй тільки на руку. Інші четверо судових слідчих були з тих станів, які теж прихильно ставилися до влади – православне духовенство В.В. Терлецький – син священика Новоград-Волинського повіту Волинської губернії та Н.В. Трейєров – син професора Київської духовної академії, а також діти російських чиновників, які оселилися на Правобережжі ще до 1880 р. [3, арк. 10; 14].

Загалом, якщо дивитися на кадровий склад окружного суду з огляду на походження чиновників, то в 80-90-х рр. переважно більшість членів суду (найголовніші посади) становили дворяни приблизно 60%, відповідно 40% - вихідці з православного духовенства, чиновництва та міщан. До 1916 р. ситуація дещо змінюється в бік зменшення кількості членів суду від дворянства (32%), натомість збільшується число вихідців з родин військових (23%), решта 45% залишається за представниками від духовенства, чиновництва, купецтва, міщан та, що дивує з'являються представники від селянства – заступник голови Житомирського окружного суду, дійсний статський радник І.П. Зеленецький (чин давав право на спадкове дворянство) та член суду дійсний статський радник П.А. Павленко.

В 80-х рр. XIX ст. посади слідчих займали переважно дворяни – 40%, представники духовенства – 30%, чиновництва – 20%, вихідці з родин військових 10%, то в 1916 р. вихідців із сімей чиновників було вже – 39%, військових – 22%, міщан – 17%, решту становили духовенство, купецтво та дворяни кількістю, яких зменшилася до 9% [15, с. 578-584].

Такі зміни стали наслідком зростання кількості росіян на Правобережжі, збільшилося число російських дворян, військових, а також сформувався чиновницький апарат, який в переважній більшості був представлений вихідцями з «великорусских губерній». Таким чином владі більше ніж за 30 років вдалося виховати апарат чиновників повністю лояльний російському самодержавству.

За свою службу чиновники суду отримували виплати (утримання), які складалися з жалування, столових та квартирних коштів. Судові

слідчі, також отримували кошти на канцелярські витрати. За вислугу років члени окружних судів отримували 450-500 рублів на рік по закінченні десяти років служби на даній посаді, судові слідчі додатково могли отримати 200 рублів на рік по закінченні п'ятнадцяти років служби. Крім того членам суду виплачувалися так звані прогонні, добові та квартирні кошти на відрядження (виїзні засідання окружного суду). За вісім років (з 1892 по 1899) члени Житомирського окружного суду на відрядження витратили 49012,36 рублів, якщо розділити на кож-

Утримання чиновників Житомирського окружного суду *

Посада	Утримання на рік (в рублях)							
	Жалування		Столові		Квартирні		Всього	
	1880 р.	1907 р.	1880 р.	1907 р.	1880 р.	1907 р.	1880 р.	1907 р.
Голова	2500	3300	1000	1000	1000	1000	4500	5300
Заступник голови	2000	2800	750	750	750	750	3500	4200
Член суду	1200	2200	500	550	500	550	2200	3300
Судовий слідчий	1000	1800	500	600	–	300	1500	2700

* Складено за: [13 с. 443; 4 арк. 1; 5 арк. 1; 6 арк. 3; 7 арк. 6]

В таблиці також для порівняння подано суму утримання чиновників суду після 1907 р., коли відбулося підвищення виплат суддям.

Розмір квартирних виплат для судових слідчих судовими статутами 1864 р. визначений не був, зокрема в законі зазначалося, що слідчим квартири надаються самим окружним судом і лише в випадку, коли суд не може надати квартири тоді судовому слідчому виплачувалися кошти для найму житла. Тому до 1907 р. кожен слідчий Житомирського окружного суду отримував квартирні виплати відповідно до місця його проживання, наприклад для губерньського міста на ці потреби виділялося 180 рублів, тоді як для повітового 115 рублів.(429) Судові слідчі Овруцького повіту на 1892 р. могли дозволити собі найм житла в місті за ціною 180 і 225 рублів на рік – це була квартира з усіма приналежностями (двір, сарай та інше) без опалення і домашнього облаштування [10, арк. 29].

Утримання інших посадових осіб Житомирського окружного суду було значно меншим. Так на 1880 р. секретар суду отримував 1200 рублів, заступник секретаря 600 рублів, судовий пристав 600 рублів на рік.

Однією із статей доходу службовців Житомирського окружного суду було власне майно (земля, будинки, млини і т.п.), але мали їх в основному вихідці із дворянства. Наприклад, член суду П.М. Торбург в Луцькому повіті Волинської губернії мав 330 десятин землі, водяний млин, дохід складав 1000 рублів на рік [3, арк. 22], член суду М.М. Філіппов в Ошмянському повіті Віленської губернії мав 343 десятини землі, два водяних млина, з прибутком 800

рублів на рік [3, арк. 23], С.П. Чернявський з земля мав прибуток 500 рублів на рік [3, арк. 27], судовий слідчий П.В. Соловйов із власної садиби в місті Житомир вартістю 3200 рублів отримував прибуток в розмірі 180 рублів на рік [8, арк. 1]. Траплялися і такі випадки коли прибутки з землі значно перевищували виплати пов'язані зі службою в окружному суді. Голова Житомирського окружного суду К.В. Пашенко-Розвадовський отримував дохід з власних земель в Мінській губернії в обсязі 12000 рублів [6, арк. 3]. Тому окрім офіційних виплат чиновники суду отримували і додатковий прибуток у вигляді власних маєтностей.

Висновки. Таким чином аналіз кадрового складу Житомирського окружного суду свідчить про те, що, по-перше, освітній рівень працівників суду протягом його роботи постійно підвищувався, особливо це стосується членів суду та судових слідчих, які на 1916 р. мали вищу юридичну освіту. Запровадження судової реформи на Правобережжі із запізненням давало можливість забезпечити суди юридичними кадрами, тому таких проблем, які були в європейських губерніях Російської імперії в південно-західному краї не спостерігалось. По-друге на 1880 р. переважна більшість чиновників суду мала дворянське походження, так як влада шукала опору переважно серед найбагатших прошарків суспільства. На 1916 р. ситуація змінилася в бік збільшення працівників суду з родин чиновників та військових, збільшилася частка і вихідців з міщанства. Провідну роль у формуванні судів відіграла держава, особливо помітним цей

рублів на рік [3, арк. 23], С.П. Чернявський з земля мав прибуток 500 рублів на рік [3, арк. 27], судовий слідчий П.В. Соловйов із власної садиби в місті Житомир вартістю 3200 рублів отримував прибуток в розмірі 180 рублів на рік [8, арк. 1]. Траплялися і такі випадки коли прибутки з землі значно перевищували виплати пов'язані зі службою в окружному суді. Голова Житомирського окружного суду К.В. Пашенко-Розвадовський отримував дохід з власних земель в Мінській губернії в обсязі 12000 рублів [6, арк. 3]. Тому окрім офіційних виплат чиновники суду отримували і додатковий прибуток у вигляді власних маєтностей.

вплив був на Правобережній Україні. Більшість чиновників суду в 80-90-х рр. XIX ст. були російськими дворянами, вихідцями з сімей православних священників або чиновників, тобто з тих категорій осіб, що були найбільш лояльними самодержавству. Страх перед тим, що полякам вдасться отримати посади в державних органах штовхав владу на залучення суддівських кадрів з інших регіонів Російської імперії. До 1916 р. ситуація суттєво не змінилася, місце дворян в суді зайняли, представники з військових та чиновницьких родин Правобережної України, які так як і їх попередники були повністю відданими російському самодержавству. Владі в південно-західних губерніях вдалося створити бюрократичний апарат, який повністю задовольняв її потреби. По-третє самодержавство подбало про високий рівень грошового забезпечення чиновників суду. Члени суду та судові слідчі мали високий рівень матеріального забезпечення в порівнянні з іншими категоріями працівників в Російській імперії. В такий спосіб влада робила суддів вірними служителями інтересів самодержавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамитов С.А. История Иркутского окружного суда (1897 – февраль 1917 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02./ Абрамитов С.А. – Иркутск, 2005. – 205 с.
2. Виленский Б.В. Судебная реформа и контрреформа в России / Б.В. Виленский. – Саратов, - 1969.
3. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО) – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 429.
4. ДАЖО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 57
5. ДАЖО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 126
6. ДАЖО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 184
7. ДАЖО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 226
8. ДАЖО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 241
9. ДАЖО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 701
10. ДАЖО. – Ф. 118. – Оп. 2. – Спр. 60
11. Кони А.Ф. Отцы и дети Судебной реформы: К пятидесятилетию Судебных уставов / А.Ф. Кони. – М., 2003. – 352 с.
12. Отчет Житомирского окружного суда за 1899 год: – Житомир, 1900. – 38 с.
13. Полное собрание законов Российской империи – Спб., 2-е собр., 1867. – Т. 39, отд. 2. - № 41475. – 573 с.
14. Попова А.Д. Формирование правового статуса судей: история и современность / А.Д. Попова // Журнал российского права – 2007. – №9. – Режим доступа до журн. : http://www.juristlib.ru/book_2411.html.
15. Список чинов ведомства Министерства юстиции 1916 года: – Петроград: Сенатская типография, 1916. – 1190 с.
16. Филиппов М.А. Судебная реформа в России / М.А. Филиппов. – Спб., 1871. – Т. 1. – 622 с.
17. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине / П.Ф. Щербина. – Львов, - 1974. – 190 с.